

Weidevogels rond Spaarnwoude

Periode 1989-2008

Mark Kuiper

Inleiding

De polders rond Spaarnwoude zijn van oudsher rijk aan weidevogels. In de afgelopen vijftien jaar hebben zich in de samenstelling van de weidevogelbevolking grote veranderingen voorgedaan. Deels hangen deze veranderingen samen met de ontwikkelingen in de bredere regio, deels is er sprake van een eigen dynamiek, die direct het gevolg is van uitgeoefend beheer. Een belangrijke rol spelen de agrarische bedrijven van de Stichting Agrarische bedrijven Spaarnwoude (SAS), die hun beheer specifiek afstellen op het behoud van de weidevogels.

In dit artikel geven we eerst de ontwikkelingen van de weidevogelstand sinds 1989 weer. Daarna proberen we te analyseren welke factoren een rol hebben gespeeld in de sterke veranderingen die zich in deze jaren voordeden. Tot slot ronden we af met een vooruitblik op wat er de komende jaren zou kunnen gebeuren.

1989-2001: bloei

In het gebied rond Spaarnwoude spelen de boerderijen van de SAS – De Koningshoeve, Ruimzicht, Klaas van Kieten en De Ettingen – een belangrijke rol voor de weidevogels. Sinds de jaren tachtig is hier ingezet op het behoud van het open veenweidelandschap rond Spaarnwoude, waarbij de weidevogels speciale bescherming genieten (zie figuur 1).

Het beheer berust op de volgende principes:

- Het beheer is extensief en biologisch.
- De waterstand wordt hoog gehouden – de facto is er, vanwege het inklinken van de grond, sprake van een stijgend grondwatervniveau.
- De percelen worden door vrijwilligers gemonitord op de aanwezigheid van broedende weidevogels. Percelen waar veel weidevogels broeden, met name Grutto, Tureluur, Watersnip en Zomertaling, worden zo lang mogelijk met rust gelaten. Dit zorgt voor een mozaïek in het grasland, waardoor overal voldoende 'kuikenland' (gras waarin vooral jonge Grutto's leven) aanwezig is.

- Nesten op percelen waar wordt gemaaid, worden beschermd, doordat vrijwilligers ze markeren. Waar veel koeien lopen, plaatsen de vrijwilligers nestbeschermers.
- Het gebruik van ruige mest.

Figuur 1. Grote delen van de Verenegde Binnenpolder worden sinds de jaren tachtig weidevogelvriendelijk beheerd (zwart).

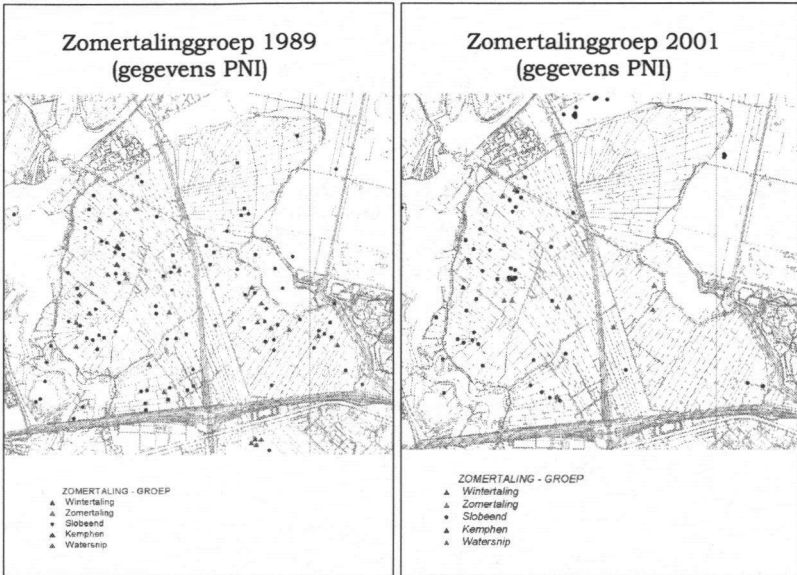
De resultaten van dit beheer vinden we terug in de provinciale natuur inventarisatie (PNI) van de jaren 1989 en 2001.¹

De *zeer kritische weidevogelsoorten* van de zogenaamde 'zomertaling-groep' nemen in de periode 1989-2001 af en volgen daarmee de landelijke trend (zie Figuur 2 en 3).

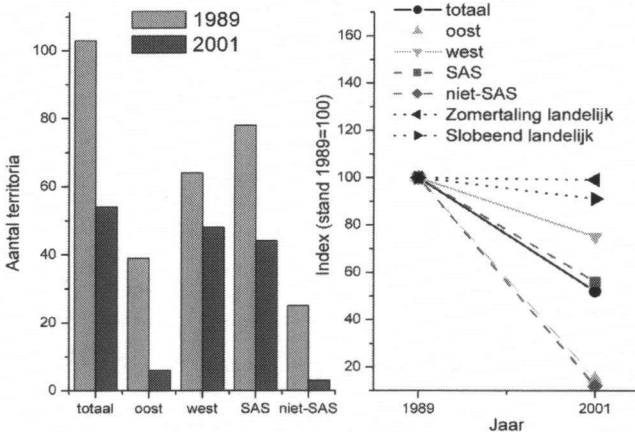
De verschillen per regio zijn opmerkelijk:

- de Houtrak- en Inlaagpolder en de Verenegde Binnenpolder oostelijk van de A9 raken (vrijwel) leeg.
- in de westelijke helft van de Verenegde Binnenpolder houdt een lager aantal kritische soorten stand, met name de Slobeend en de Watersnip.
- de zeer kritische soorten beperken zich in 2001 tot de percelen langs de Kerkweg. In regulier landbouwgebied zijn ze zo goed als verdwenen.
- de Houtrakkerbeemden worden gebruikt door flink wat slobeenden.

¹ Territoria zijn gebaseerd op 5 tellingen cf. de SOVON richtlijn voor weidevogelinventarisatie. De soorten worden geclusterd in een groep die kenmerkend is voor nat zeer extensief gebruikt weiland (zomertalinggroep), voor nat extensief gebruikt weiland (Gruttogroep), en voor matig droog weiland (veldleeuwrikgroep).

Figuur 2. Territoria provinciale natuur inventarisatie (PNI) van 1989 (links) en 2001 (rechts) voor de zeer kritische weidevogels ('zomertalinggroep': Wintertaling, Zomertaling, Slobeend, Kempphaan en Watersnip).

Figuur 3: Aantal territoria (links) en trend (rechts) voor de zeer kritische weidevogels ('zomertalinggroep') uitgesplitst naar beheertype (SAS / niet-SAS) en deelgebied (oost / west van de A9).

Onder de kritische weidevogels wordt in de eerste plaats de Grutto gerekend. De gruttostand neemt slechts licht af, minder dan de landelijke trend, maar regionale verschillen zijn groot (Figuur 4 en 5).

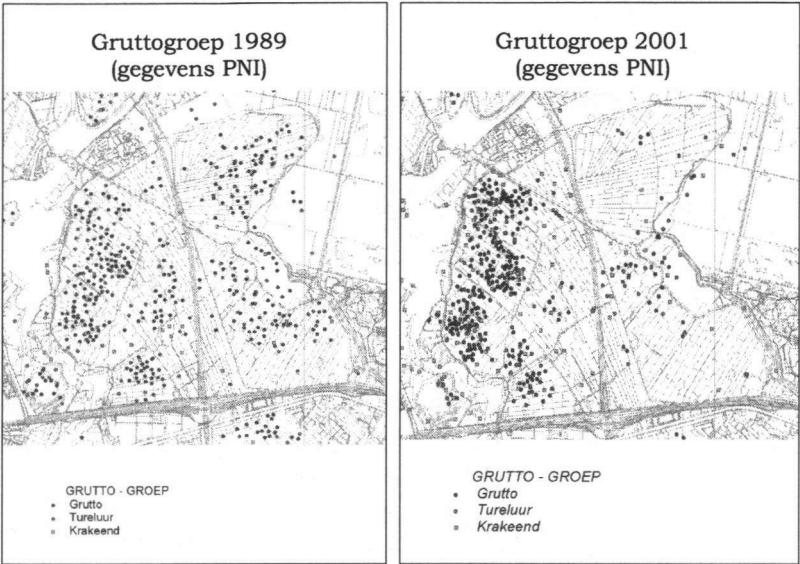
- Afname in de Houtrak-, Inlaag- (van 50 naar 4!) en Verenigde Binnenpolder ten oosten van de A9;
- toename op de percelen in beheer bij de SAS;
- opmerkelijk is dat op de percelen achter Ruimzicht en de percelen rond het meertje, waar eenzelfde weidevogelvriendelijk beheer wordt gevoerd als op de percelen rond de Kerkweg, het aantal Grutto's afneemt.

In het gebied van Spaarnwoude houden de Grutto's aanmerkelijk beter stand dan gemiddeld in Nederland. (-5 procent tegen -25 procent) (Teunissen & Soldaat, 2005). Met een toename van 23 procent springt de SAS er bijzonder gunstig uit. Opmerkelijk is dat de toename zich concentreert op de percelen rond de Kerkweg (+ 43 procent!). Een zelfde beheer aan de Groene weg heeft geen positief effect.

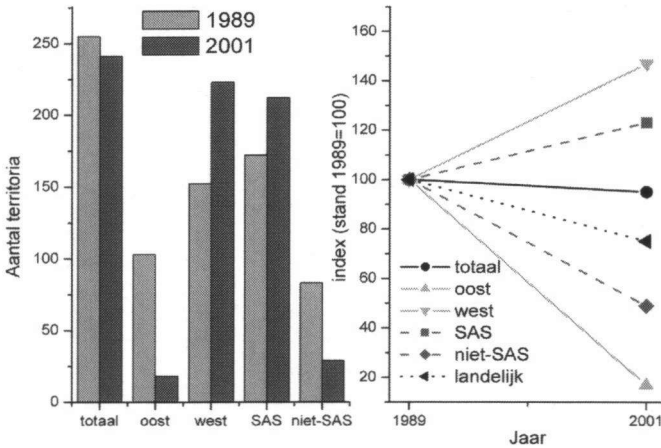
In de veldleeuwergroep, waartoe minder kritische soorten als Kievit en Scholekster behoren, maar ook soorten die sterk achteruit gaan, zoals Patrijs en Veldleeuwerik, zijn opmerkelijke ontwikkelingen gaande (zie Figuur 6 en 7). Zo is er een sterke toename waargenomen van veel soorten op de percelen van de SAS. Ook heeft er een lichte toename plaats gehad in de Inlaagpolder en de Verenigde Binnenpolder oost. Bij de veldleeuwergroep is het in Spaarnwoude vooral de Kievit die het beeld bepaalt. Terwijl de soort landelijk gezien wegzakt, zien we in Spaarnwoude groei, die het sterkst is op de percelen van de SAS. Hier zien we het effect van het weidevogelbeheer.

2001-2005: Neergang

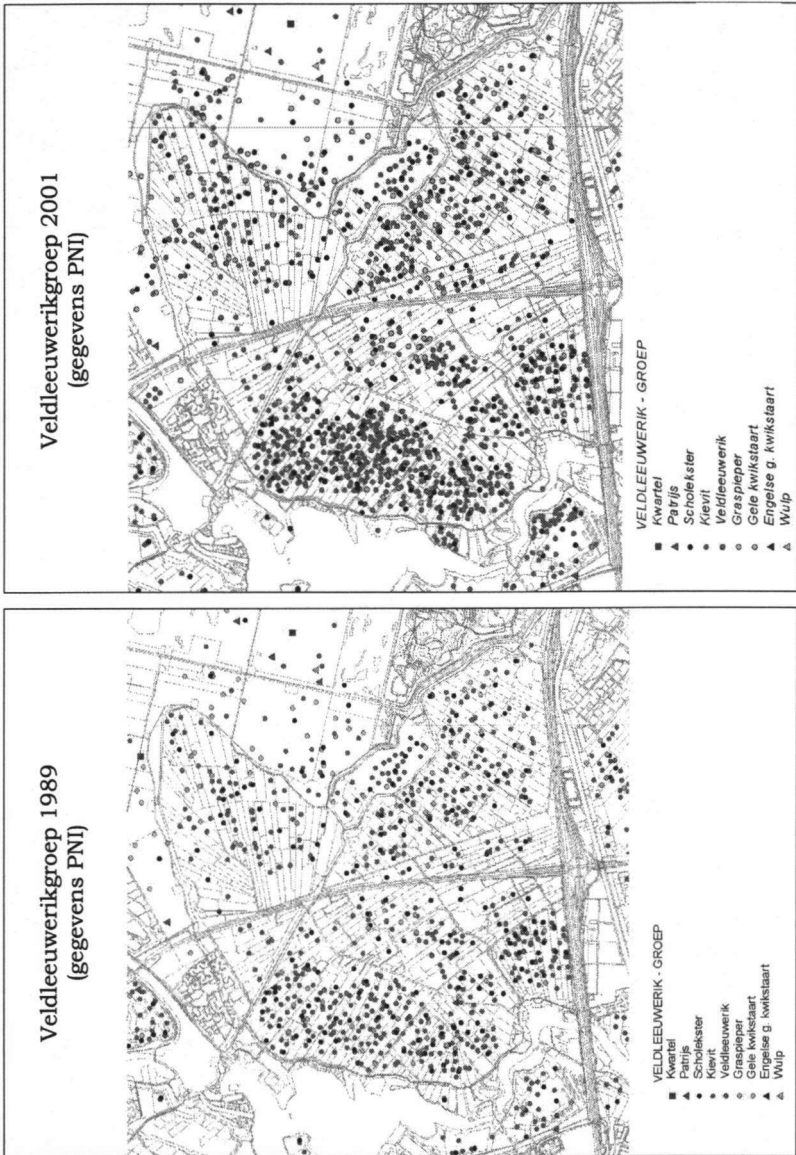
Provinciale tellingen uit deze periode ontbreken. We beperken ons tot de cijfers van de Kievit en de Grutto die betrekking hebben op de percelen van de SAS. De toename van het aantal broedende Grutto's en Kieviten op de percelen van de SAS keert na 2001 om in een zich versnellende afname (zie Figuur 8, 9 en 10). Buiten de percelen die door de SAS worden beheerd, zet de achteruitgang die daar al gaande was, sterk door – de Grutto is ten oosten van de A9 zeldzaam.

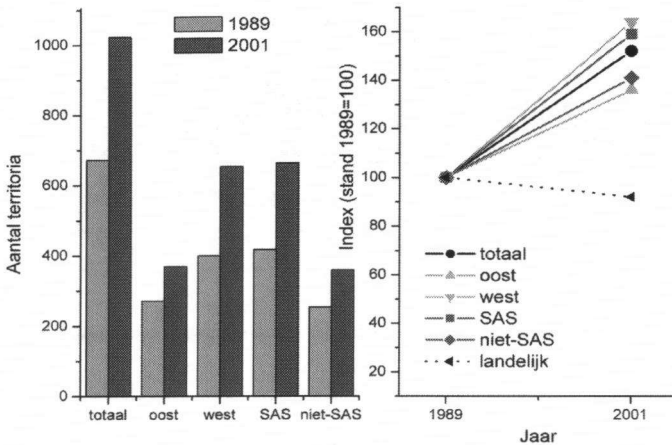
Figuur 4. Territoria provinciale natuur inventarisatie (PNI) van 1989 (links) en 2001 (rechts) voor de kritische weidevogels ('gruttogroep': Grutto, Tureluur, Krakeend).

Figuur 5: Aantal territoria (links) en trend (rechts) voor de kritische weidevogels ('gruttogroep') uitgesplitst naar beheertype (SAS / niet-SAS) en deelgebied (oost / west van de A9).

Figuur 6: Territoria provinciale natuur inventarisatie (PNI) van 1989 (onder) en 2001 (boven) voor de minder kritische weidevogels ('veldleeuwerikgroep').

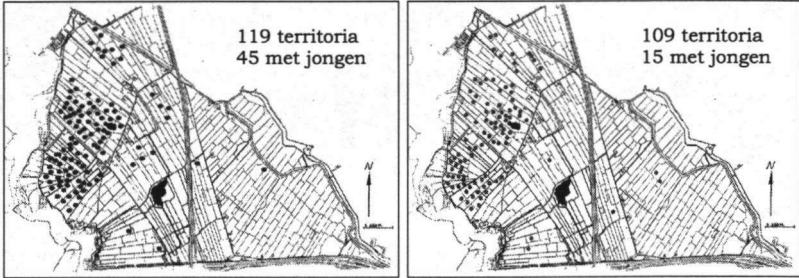

Figuur 7: Aantal territoria (links) en trend (rechts) voor de minder kritische weidevogels ('veldleeuwerikgroep') uitgesplitst naar beheertype (SAS / niet-SAS) en deelgebied (oost / west van de A9).

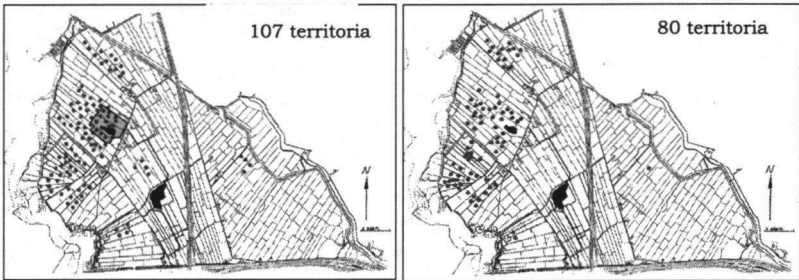
Van de kritische soorten weten we dat de Slobeend en de Watersnip op een laag niveau stabiliseren op de percelen van de SAS. De Veldleeuwerik en Graspieper zijn in lage dichtheden aanwezig. Vooral de Veldleeuwerik doet het slecht. Tureluur en Scholekster volgen ongeveer de negatieve landelijke trend. De Krakeend blijft het, als overal, bijzonder goed doen.

De hoge dichtheid aan Grutto's die zich in 2001 manifesteerde heeft zich niet gehandhaafd. De aantallen liggen nu, na een sterke terugval, op een 'gemiddeld' niveau, maar de dalende trend zet door. Opmerkelijk is de sterke concentratie langs de Kerkweg (zie Figuur 9). De meeste percelen elders, die op eenzelfde manier worden beheerd, zijn verlaten.

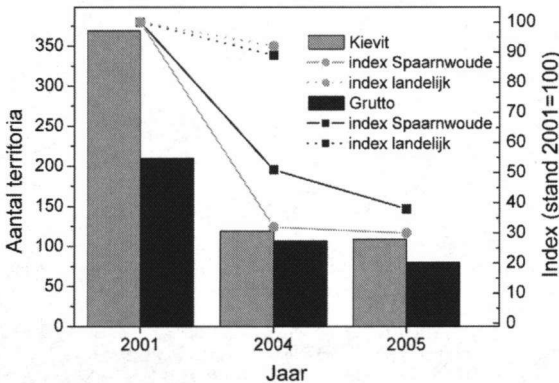
Op de percelen van de SAS neemt de Grutto snel af: een achteruitgang van 60 procent in vijf jaar. Ook bij de Grutto zien we een vrijwel volledige leegloop van de gebieden buiten het concentratiegebied langs de Kerkweg.

Figuur 8. Territoria van Kievit in 2004 (links) en 2005 (rechts). In 2004 werden 119 territoria vastgesteld, waarvan 45 paar met jongen werden gezien. In 2005 werden 109 territoria vastgesteld waarvan 15 met jongen.

Figuur 9. Territoria van Grutto in 2004 (links) en 2005 (rechts). In 2004 werden 107 territoria vastgesteld, waarvan 36 paar met jongen werden gezien. In 2005 werden 80 territoria vastgesteld.

Figuur 10: Aantallen en trend voor Kievit en Grutto op percelen van de SAS. De hoge dichtheid Grutto's en Kieviten die zich in 2001 manifesteerde handhaaft zich niet in 2004 en 2005.

2006-2008: herstel van de Grutto?

In 2006 bleek het aantal Grutto's op de terreinen van de SAS niet verder te dalen. Net als het jaar ervoor vestigden zich 80 paar. Voor het eerst werden er alarmtellingen gehouden: driemaal werden alle alarmerende gruttostellen – dat zijn dus vogels die op dat moment kuikens hebben – in kaart gebracht (Nijland & van Paassen, 2007). Het resultaat viel niet mee (zie Figuur 11).

Bij de eerste telling op 30 mei werden 49 alarmerende stellen aangetroffen. Dat betekent dat 40 procent van de vogels niet meer aan de voortplanting meedeed. Omdat de vogels in het schrale grasland rond Spaarnwoude gemiddeld later gaan broeden dan vogels in meer gangbaar agrarisch gebied in West-Nederland², moeten we ervan uitgaan dat de meeste kuikens nog niet vliegvlug waren.

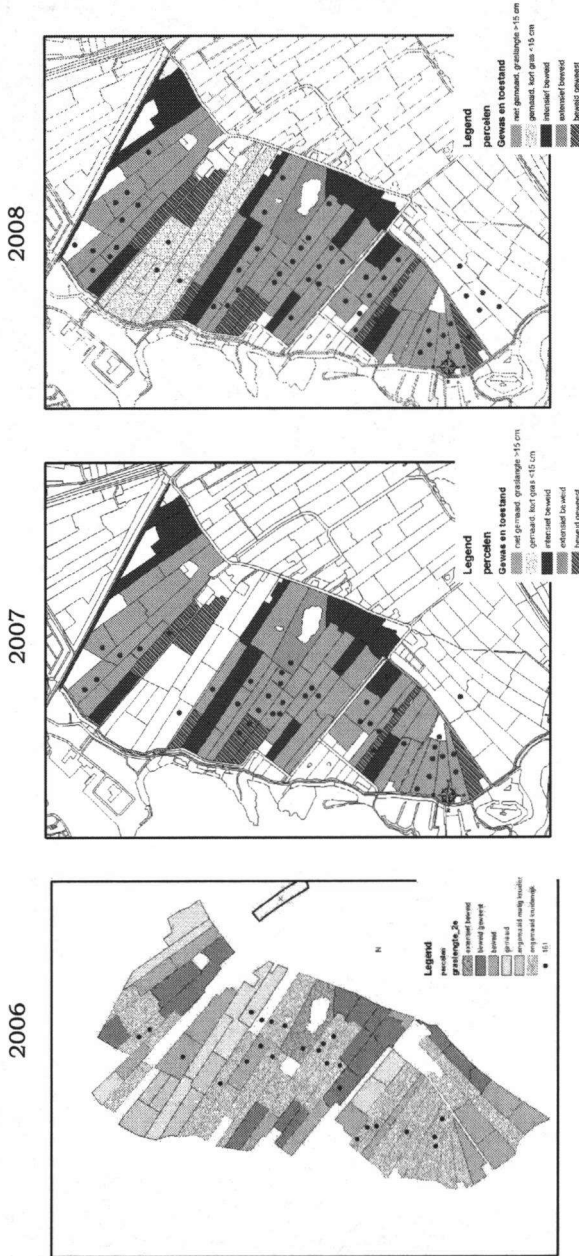
Bij de tweede telling op 6 juni was het aantal verder gezakt tot 25. Deze datum lag kort voor het vliegvlug worden van de kuikens. Het Bruto Territoriaal Succes (BTS) kwam daarmee op 31 procent. Hoewel er meer dan voldoende land dat geschikt is voor gruttokuikens voor handen was, vielen de resultaten tegen. Men gaat ervan uit dat een populatie over meerdere jaren een gemiddeld BTS van tegen de 50 procent moet scoren om stabiel te blijven.³

In 2007 zakte het aantal Grutto's opnieuw. Nu werden rond de Kerkweg 64 territoria vastgesteld. Deze teleurstellende ontwikkeling kreeg gelukkig een vrolijk kleurtje toen opnieuw in kaart werd gebracht hoeveel vogels erin slaagden kuikens vliegvlug te krijgen. In de eerste helft van juni waren er 42 gruttostellen met al forse kuikens in het gebied. Een BTS van 67 procent maakte daarmee de tegenvallende reproductie van het jaar ervoor goed.

Voorzichtig optimisme mogen we putten uit de ontwikkelingen in 2008. De stand veerde op naar een mooie 90 territoria en bereikte daarmee het hoogste niveau in vier jaar. Bijzonder was het enorme aantal vogels dat begin juni kuikens had: 71. Daarmee komt het BTS op 78 procent, wel haast een nationaal record.

² De auteur is nauw betrokken bij weidevogelbescherming in Amstelland. Gemiddeld is er een week verschil tussen de piek in uitkomen van de gruttonesten in de Bovenkerkerpolder en de Ronde Hoep en in Spaarnwoude komt de top gemiddeld nog een week later.

³ 0,6 jong per paar wordt gezien als de norm voor een stabiele populatie, dit komt overeen met ongeveer een succes op gezinsniveau tussen de 40 en 50% (zie bijvoorbeeld Schekkerman et al., 2008).

Figuur 11: Resultaat alarmtellingen 2006 (links), 2007 (midden) en 2008 (rechts). Alarmerende paren zijn aangegeven met zwarte stippen. In kleur is aangegeven het gewas en toestand van de percelen.

Een interpretatie

De ontwikkelingen in de weidevogelbevolking zijn grillig, maar juist deze grilligheid maakt het mogelijk onderliggende factoren op het spoor te komen.

Zeer kritische soorten

De zeer kritische soorten zijn in het gebied achteruitgegaan. De Kempshaan verdween als broedvogel. Dit wijkt helaas niet af van de ontwikkelingen die we landelijk zien. Dat er nog zeer kritische soorten broeden, met name de Watersnip, is vooral te danken aan het beheer van de SAS. Buiten de terreinen van de SAS komen deze soorten (vrijwel) niet meer voor.

Dat de Watersnip op een redelijk niveau stand houdt, is een positief teken. De Watersnip broedt uitsluitend in grasland waar de waterstand hoog is en de grasgroei bijgevolg traag. Deze omstandigheden zijn in Nederland snel aan het verdwijnen (Brandsma, 2002).

Meer zorg is er vanwege het feit dat recent de Zomertaling (vrijwel) verdwijnt en de Slobeend achteruitgaat. Een verklaring kan moeilijk gevonden worden in veranderingen in het agrarische beheer of de voedselsituatie voor de eenden. De achteruitgang is in de jaren negentig in volle gang aan de oostzijde van de A9, niet aan de westzijde. In deze periode worden veel vossen waargenomen aan de oostzijde van de A9.⁴ Na 2000 zien we ook in het westen achteruitgang, wat samenvalt met de vestiging van de Vos in dit deel van het gebied.

Kritische soorten

Voor de ontwikkelingen bij de Grutto zijn opmerkelijk. De Grutto gaat in het oostelijk deel in de jaren negentig sterk achteruit. Tegelijk nemen de aantallen in het westen toe. In welke mate de aantrekkingskracht in het ene gebied, dan wel de negatieve krachten in het andere gebied een rol speelden, is moeilijk uit te maken.

Het beheer op de percelen van de SAS is voor deze soort gunstig: er wordt laat gemaaid, als er gemaaid wordt, worden nesten beschermd en wordt er een mozaïek gelegd voor de jongen. Zowel in de nest- als in de kuikenfase zijn de omstandigheden voor de Grutto optimaal.

De Inlaagpolder wordt door de soort verlaten, hoewel de agrarische omstandigheden op het oog niet sterk veranderd zijn. Toenemende predatie en verstoring lijken een rol te spelen.

⁴ In 2001 werden de vossenburchten in kaart gebracht en werden vossenwaarnemingen verzameld door landschap Noord-Holland. Voor de latere jaren baseer ik me op mondelinge informatie van de agrariërs.

Opmerkelijk is dat, hoewel de omstandigheden er optimaal zijn, de Grutto's de percelen van Ruimzicht verlaten. Kennelijk is er in de jaren negentig op de Grutto druk ten oosten van de A9, die niet voortkomt uit het agrarisch beheer.

De meest waarschijnlijke oorzaak is de predatie en verstoring door de vos die in deze periode hier optreedt. Rond de Batterij worden dagelijks vossen waargenomen. In het westen zijn waarnemingen van vossen tot ongeveer 2000 schaars.

Na het jaar 2000 zien we een sterke achteruitgang van de Grutto, dan teruggedrongen tot het westelijk deel van het gebied. Een deel van de verklaring voor deze teleurstellende ontwikkeling is gelegen in het feit dat de aantallen Grutto's in dit gebied (meer dan 50 gruttopaar per 100 hectare!) hoger is dan de ruimte en de voedselsituatie toelaten. De druk in de omringende omgeving om te vertrekken, was kennelijk zo hoog, dat de vogels in 'onmogelijke' dichtheden voorkomen. Mogelijk is door het extensieve gebruik van de grond de voedselsituatie in de loop der jaren verslechterd. Een aanwijzing hiervoor is de verruiging die plaatselijk optreedt.

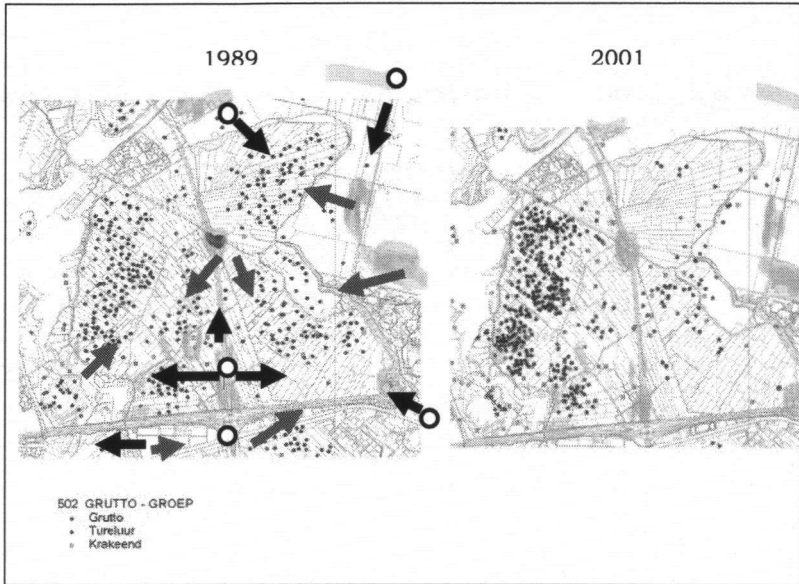
De Vos vestigt zich na 2000 vast in het westelijk deel van het gebied, met zelfs een burcht in het vogelryke gebied langs de Kerkweg. In de jaren 2007 en 2008 is de verstoring door Vossen in het gebied sterk gedaald. Werden in 2006 dagelijks meerdere Vossen langs de Kerkweg waargenomen, in 2008 kwamen nog slechts incidenteel meldingen binnen.⁵ De gruttostand herstelt in 2008 en de reproductie is in 2008 goed.

De Tureluur neemt af, vooral doordat de natuuroevers die de stand aanvankelijk ten goede kwamen, vol groeien met riet en lisdodde.

Algemene soorten

De sterke toename van de Kievit wordt gevolgd door een niet minder sterke afname. Opmerkelijk is dat de toename in de jaren 90 vooral plaatsvindt op de percelen van de SAS, met name op de percelen langs de Kerkweg. Op de percelen rond de Batterij, waar de Vos zich vroeg vestigt, is geen toename. De snelle afname van het aantal broedende Kieviten na 2000 valt niet samen met enige verandering in het agrarische gebruik. Ook op percelen waar ruige mest volop wordt gebruikt, verdwijnen de Kieviten. Opnieuw lijkt predatie een oorzaak.

⁵ In de winter van 2006/7 werden met instemming van recreatieschap Spaarnwoude circa 50 vossen afgeschoten rond Spaarnwoude en sindsdien wordt de Vos geregeld bejaagd.

Figuur 12: Bos en Vos als beperking van weidevogels. Links de verspreiding van Grutto's (Gruttogroep) in 1989, rechts in 2001. In grijze pijlen de invloed die uitgaat van bosjes. De zwarte cirkels geven bekende vossenburchten die in de jaren 90 ontstonden aan, de zwarte pijlen de invloed van de vossen. Niet toevallig concentreren de vogels zich in 2001 in het meest westelijke deel van het gebied.

Samenvattend

We zien vanaf eind jaren 80 tot het jaar 2001 een voor de zeer kritische soorten neutrale, en voor de kritische en niet kritische soorten een positieve ontwikkeling van de weidevogels op de percelen in de westzijde van het gebied, in het bijzonder op de percelen in beheer bij de SAS. Er kan worden gesteld dat het gevoerde beheer bij de SAS goed was.

Tegelijk zien we in het oosten een negatieve ontwikkeling bij de zeer kritische soorten en kritische soorten, terwijl de niet kritische soorten betrekkelijke neutraal blijven. Veranderingen in het agrarische gebruik zijn zover bekend marginaal. Verlies aan openheid van het landschap en hiermee samenhangende predatie lijken een rol te spelen.

In 2002 stelt de rapportage natuurbeheer van de SAS de vraag: "succesformule of doemscenario?" (Kuiper, 2002). In dit jaar kantelen de aantallen na het hoogtepunt van 2001. De achteruitgang volgt na een aantal jaren waarin de vogelbevolking op de percelen van de SAS ten koste van de omgeving toenam. Van een verslechtering in het gevoerde agrarisch beheer is geen sprake. De oorzaak van de ontwikkeling moet m.i. worden toegeschreven aan verlies aan openheid, verlies aan voedselrijkheid van de bodem en aan een toename van de predatie. Predatie door kraaiachtigen en roofvogels zal in de periode langzaam zijn gestegen, zoals in het hele land. De meeste invloed moet worden toegekend aan de komst van Vossen. Hoge dichtheden Vossen en weidevogels gaan niet samen.

Vooruitblik

Hoe zal de weidevogelstand zich de komende jaren ontwikkelen? Voorspellen is moeilijk, vooral als het de toekomst betreft. Veel zal afhangen van de mate waarin de vossen de komende jaren in het gebied actief zijn. Volledige frustratie van de reproductie door vossen behoort zeker tot de mogelijkheden. Blijft de situatie wat dit betreft ongeveer zoals die in 2008 was, dan zijn de vooruitzichten hoopvol:

- De voedselrijkdom voor de weidevogels zal in het hele gebied toenemen doordat in 2008 verzuring wordt aangepakt. Met subsidie van de provincie wordt in het hele gebied bekalkt.
- De openheid van het landschap wordt stap voor stap vergroot door het opruimen van hoog opgeschoten bosjes in het weidegebied.
- In 2009 zal er voor het hele gebied een weidevogelplan worden opgesteld en zal aan alle relevante partijen, recreatieschap, gemeente en de agrariërs worden gevraagd zich in te zetten voor de weidevogels.

Intensivering van de landbouw door een landruil zal de reproductie van de Grutto in de zuidwestpunt, tussen het voormalig beheerkantoor en Haarlemmerliede, onder druk zetten. Daar staat tegenover dat de percelen westelijk van de Batterij biologisch en weidevogelvriendelijk beheerd gaan worden. Het is de vraag of dit gebied nog door Grutto's herbevolkt kan worden.

In hoeverre de gruttopopulatie, en in het kielzog van deze soort ook andere soorten, zich verder kan herstellen, zal in belangrijke mate afhangen van een herovering van de verloren gebieden in de omgeving van het huidige kerngebied. De dichtheden aan weidevogels rondom de Kerkweg is zo hoog, dat veel groei hier niet is te verwachten. Een herovering van de percelen oostelijk van de Kerkweg en zelfs oostelijk van de A9 zal pas een duurzame toekomst van de weidevogels in Spaarnwoude garanderen.

Dankwoord

Het Kenniscentrum weidevogels, Castricum, wordt bedankt voor het beschikbaar stellen van de Provinciale Natuur Inventarisatie (PNI) van 1989 en 2001.

Literatuur

- Brandsma, O., 2002. Watersnip *Galligano galligano*. pp. 216-217 in: SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002, Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000.- Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Kuiper, M., 2002. Rapportage natuurbeheer Stichting Agrarische Bedrijven Spaarnwoude.
- Nijland, F. & van Paassen, A., 2007. Instructie Alarmtellingen. Landschapsbeheer Nederland, Utrecht.
- Schekkerman, H., Teunissen, W. & Oosterveld E., 2005. Broedsucces van grutto's bij agrarisch mozaïekbeheer in Nederland Gruttoland: 8
- Teunissen, W.A. & van Kleunen, A., 2000. Weidevogels inventariseren in cultuurland. Handleiding Nationaal Weidevogelmeetnet. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Teunissen W. & Soldaat L., 2005. Indexen en trends van een aantal weidevogelsoorten uit het Weidevogelmeetnet. SOVON-informatie 2005/13.
- Veel achtergrondinformatie over de Provinciale Natuur Inventarisatie (PNI) is beschikbaar op de website van het Kenniscentrum weidvogels: <http://www.kenniscentrumweidevogels.nl>

Mark Kuiper, Oostermeerkade 6, 1184 TV Ouderkerk a/d Amsel
mark@natuurbeleven.nl